

ОЧУВАЊЕ, ЗАШТИТА
И ПЕРСПЕКТИВЕ
РОМСКОГ ЈЕЗИКА У СРБИЈИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC MEETINGS

Book CLXXV

DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES

Book 40

COMMITTEE FOR THE STUDY OF THE LIFE
AND CUSTOMS OF THE ROMA

PRESERVATION, SAFEGUARDING
AND PROSPECTS OF THE ROMANI
LANGUAGE IN SERBIA

PROCEEDINGS OF THE SCIENTIFIC CONFERENCE
HELD ON OCTOBER 20–21, 2016

Accepted for publication at the 6th Session of the Department of Social Sciences,
held on June 1, 2018, after being reviewed by Academicians *Tibor Varady*, Professors
Ranko Bugarski, *Dragoljub B. Đorđević*, *Ivana Vučina Simović*, *Ana Jovanović*, *Maja*
Miličević Petrović, *Dragan Todorović*, *Sanja Zlatanović*, PhD, *Stana Ristić*, PhD,
Mirjana Mirić, PhD

E d i t o r s

Academician TIBOR VARADY
BILJANA SIKIMIĆ, PhD

B E L G R A D E 2 0 1 8

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXV

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

Књига 40

ОДБОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ ЖИВОТА И ОБИЧАЈА РОМА

ОЧУВАЊЕ, ЗАШТИТА И ПЕРСПЕКТИВЕ РОМСКОГ ЈЕЗИКА У СРБИЈИ

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА

ОДРЖАНОГ 20–21. ОКТОБРА 2016.

Примљено на VI скупу Одељења друштвених наука 1. јуна 2018. године
на основу рецензија академика *Тибора Варадија*, професора *Ранка Бугарског*,
Драгољуба Б. Ђорђевића, *Иване Вучина Симовић*, *Ане Јовановић*, *Маје Миличевић*
Петровић, *Драгана Тодоровића*, др *Сање Златановић*, др *Стане Ристић*, др
Мирјане Мирић

У р е д н и ц и

академик ТИБОР ВАРАДИ

др БИЉАНА СИКИМИЋ

БЕОГРАД 2018

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Коректура
Невена Ђурђевић

Технички уредник
Никола Стевановић

Тираж
300 примерака

Штампа
Colorgrafx, Београд

© Српска академија наука и уметности 2018

САДРЖАЈ

Предговор – Тибор Варади, Биљана Сикимић	7
Горан Башић, <i>Право на службену употребу језика националних мањина у Републици Србији – перспективе ромског</i>	13
Goran Bašić, <i>The right to official use of languages of national minorities in the Republic of Serbia – Prospects of Romani</i>	30
Баја Лукин Сaitовић, <i>Ромски језик: актуелни процеси стандардизације у Србији</i>	31
Baja Lukin Saitović, <i>Romani: Current standardization processes in Serbia</i>	44
Ljatif Demir, <i>Romski jezik u 21. stoljeću: u labirintu varijeteta ili novim putem ka (re)standardizaciji</i>	45
Ljatif Demir, <i>Romani language in 21st century: the Labyrinth of Varieties or the new road toward (re)standardization</i>	65
Marcel Courthiade, <i>Consolidating the standardization of the Rromani language – past, present, future, in respect of dialectal diversity while granting easy worldwide communication in mother tongue</i>	67
Марсел Куртијаде, <i>Консолидација стандардизације ромског језика – прошлост, садашњост, будућност уз поштовање дијалекатског диверзитета и омогућавање једноставне комуникације на матерњем језику широм света</i>	105
Хедина Тахировић-Сијерчић, <i>Могућности очувања лингвистичке виталности ромског језика</i>	111
Hedina Tahirović-Sijerčić, <i>Possibilities for preserving the Romani language vitality</i>	130

Игор Лакић, <i>Ромски језик у Црној Гори – стање и перспективе</i>	131
Igor Lakić, <i>Romani language in Montenegro – state of art and perspectives</i>	141
Вера Клопчић, <i>Положај и употреба ромског језика у систему образовања и у медијима у Словенији</i>	143
Vera Klopčič, <i>The position and use of the Romani language in the education system and in the media in Slovenia</i>	154
Јелена Филиповић, Јулијана Вучо, <i>Зашто немамо српско-ромску билингвалну наставу у школама у Србији: у прилог поимању адитивне билингвалне наставе као друштвеног капитала</i>	155
Jelena Filipović, Julijana Vučo, <i>Why don't we have Serbian-Romani bilingual education in Serbia: towards an additive bilingual education as social capital</i>	174
Masako Watabe, <i>The NooJ Approach of Automatic Language Processing as a Tool for Systematization of Rromani Grammar in Both Description and Formal Teaching</i>	175
Масако Ватабе, <i>NooJ приступ аутоматској језичкој обради као алатка за систематизацију ромске граматике у опису и формалној настави</i>	201
Свенка Савић, <i>Корпус(на) лингвистика и ромологија у Србији</i>	203
Svenka Savić, <i>Corpus Linguistics and Romology in Serbia</i>	223
Светлана Ћирковић, <i>Савремена лингвистичка истраживања ромских говора у Србији</i>	229
Svetlana Ćirković, <i>Contemporary linguistic research of Romani language in Serbia</i>	251
Љубица Ђурић, <i>Ромолошка лексикографија у Србији: стање и доступност</i>	253
Ljubica Đurić, <i>Romani lexicography in Serbia: state of the art and availability</i>	270
Рајко Ђурић, <i>Ромски модални глаголи, нека отворена питања</i>	271
Rajko Đurić, <i>Romani modal verbs – some open questions</i>	282
Биљана Сикимић, <i>О говору београдских Рома крајем 19. века: Дејвид МекРичи</i>	283
Biljana Sikimić, <i>On Belgrade Roma vernacular at the end of the 19th century: David MacRitchie</i>	308
Анамарија Сореску Маринковић, <i>Панчевачки Роми Габори: вера и језик вере</i>	309
Annemarie Sorescu-Marinković, <i>Gabori Roma of Pančevo: Faith and the language of faith</i>	326

ПРЕДГОВОР

Српска академија наука и уметности и њен Одбор за проучавање живота и обичаја Рома Одељења друштвених наука на скуповима и трибинама посвећеним Ромима редовно се баве и питањима ромског језика и језика Рома. Тако је у тематским зборницима радова, почевши од 1992. године до данас, увек било места за лингвистичке студије или студије које су се из угла других хуманистичких дисциплина на неки начин дотицале и лингвистичких тема. Зборник радова *Очување, заштита и перспективе ромског језика у Србији* – у целини је посвећен ромском језику и први је такав у издањима Одбора.

У првом објављеном зборнику Академијиног Одбора за проучавање живота и обичаја Рома *Развитак Рома у Југославији. Проблеми и тенденције* (М. Мацура, ур.) (Београд: САНУ, 1992) објављене су лингвистичке студије Марсела Куртијадеа, Јанардан Синга Патаније и Шаипа Јусуфа. У следећем по реду зборнику *Друштвене промене и положај Рома* (М. Мацура, А. Митровић, ур.) (Београд: САНУ, 1993), није било лингвистичких радова.

Зборник *Цигани/Роми у прошлости и данас* (М. Мацура, ур.) (Београд: САНУ, 2000), објавио је радове са трећег по реду ромолошког скупа, одржаног 1996. Овај зборник садржи посебно поглавље посвећено теми „Језик и образовање“, у оквиру које су и две лингвистичке студије: Трифуна Димића и Ибрахима Османија. Уводну реч за зборник написао је лингвиста Павле Ивић (стр. 5–7). Два кључна питања која ова студија покреће и сада су, после више од двадесет година, актуелна у савременој ромологији. Први став Павла Ивића тиче се стандардизације ромског језика и имплицитно указује на званичан став лингвиста у Србији крајем 20. века:

Учење стандардног ромског, који неизбежно мора садржати мноштво импровизованих речи из цивилизацијске и апстрактне сфере, стављаће

сваког појединца пред озбиљан задатак, знатно тежи од учења стандардног језика средине, који се не мора посебно савладавати, него се, пошто испуњава човеково окружење, из њега неосетно упија у човека. (...) Ромски језик је од свих језика најмање подесан за амбициозну, друштвено релевантну стандардизацију. Нема изгледа да би неки ромски стандардни језик, било општи или регионални, могао постати заједнички комуникациони медиј Рома у Европи, или у некој европској земљи. (...) Бојим се да би наметање неког ромског стандардног језика у школама могло само отежати ионако не баш једноставан процес школовања ромске деце.

Лингвистичка ромологија, бележи даље Павле Ивић, веома је захвално поље истраживања: она од истраживача захтева вансеријска знања која превазилазе оквире опште и посебне лингвистике, њој се као науци предвиђа лепа будућност. Друго питање тицало се односа дијалеката и стандарда:

Управо оне околности које отежавају његову стандардизацију чине га фасцинантним предметом лингвистичких истраживања. Када наука буде располагала подробним описима свих ромских дијалеката, то ће омогућити да се утврде њихове сличности и разлике, да се реконструишу путеви и донекле хронологија њиховог гранања. (...) једном речју, за лингвистичка проучавања језичка ситуација европских Рома остаће елдорадо.

После скоро десетогодишње паузе, следећи зборник у овом низу *Друштвене науке о Ромима у Србији* (Београд: САНУ, 2007) објављује и радове нове генерације лингвиста – Биљане Сикимић, Светлане Ћирковић и Мирјане Мандић. У још једном зборнику са скупа *Промене идентитета, културе и језика Рома у условима планске социјално-економске интеграције* (Београд: САНУ, 2012) већ у наслову се појављује „језик“ као једна од основних тема, па садржи и четири лингвистичка рада: Игора Лакића, Биљане Сикимић, Петра Радосављевића и Анамарије Сореску Маринковић, ови радови се тичу како ромског језика, тако и румунског којим говоре Бањаша. У зборнику *Прилози стратегији унапређења положаја Рома* (Т. Варади, Д. Б. Ђорђевић, Г. Башић, ур.) (Београд: САНУ и Заштитник грађана Републике Србије, 2014), рад о румунофоним Бањашима објављује Анамарија Сореску Маринковић. У зборнику *Роми Србије у XXI веку* (Т. Варади, ур.) (Београд: САНУ, 2018), могу се наћи и лингвистички радови Марсела Куртијадеа (о стандардизацији ромског језика) и Биљане Сикимић (о спорном идентитету Ковача у Санџаку).

Тек радови настали у 21. веку отварају питање изједначавања ромског језика и језика којим говоре Роми, што даље, са своје стране, отвара још једно широко дискутовано питање – ко су све Роми у Србији и које све језике говоре као свој први и други језик (будући

да постоји широко прихваћен став, како у академској заједници, тако и међу ромским активистима, да су сви Роми у Србији – двојезични). Ситуација је у пракси ипак сложенија: двојезични или вишејезични су сви Роми осим оних који су већ напустили ромски језик, било да су у питању целе заједнице или само поједине породице.

Сви ови радови, мада садрже вредне научне увиде, у целини узевши ипак не дају репрезентативну слику о стању ромског језика у Србији, нити су довољни да се може говорити о постојању ромолошке лингвистике као развијене дисциплине у Србији.

Одбор за проучавање живота и обичаја Рома САНУ покушао је да, прво организацијом међународног научног скупа „Очување, заштита и перспективе ромског језика у Србији“ у Београду 21–22. 10. 2016, и сада издавањем тематског зборника радова под истим именом, допринесе афирмацији ромологије у Србији и да представи реално стање у заштити ромског језика. На скупу је било изложено 18 радова, од којих се 15 објављује у овом зборнику.

Идеја организатора скупа била је да окупи истраживаче који би изложили своје ставове на основу актуелног пресека стања у заштити ромског језика и унапред понуђеног сета питања. Скуп је остао отворен и за теме ван задатог оквира које су као актуелне предложили сами истраживачи. Међу темама је и листа угрожених језика Унеска која класификује ромски језик у Србији као „дефинитивно угрожен“ (*definitely endangered*). У целом свету, према проценама Унеска, има око три и по милиона говорника ромског језика. Међутим, у Србији не постоје тачни научни подаци о броју говорника ромског језика, нити о стању његове социолингвистичке виталности. Не постоје ни тачни научни подаци о ромским дијалектима и локалним говорима (о броју говорника и географским ареалима). Не постоје ни тачни подаци о Ромима мигрантима и стању њиховог језика, као ни увиди у социолингвистичку ситуацију репатрираних Рома.

Организатори су желели да радови на скупу предложе основне мере заштите. Међу такве мере спадало би, на пример, снимање локалних говора и њихово мапирање, а у следећој фази постављање базе података о ромским говорима. База података би укључивала усмене и писане изворе како за све дијалекте, тако и за ромски стандард. Поставило се и питање конкретних начина обједињавања свих постојећих, већ обављених истраживања, у једну централну базу података и умрежавање истраживача. Организатори су имали у виду чињеницу да у Србији не постоји Завод за културу Рома, који би могао да буде носилац таквог посла, као и да је број компетентних истраживача веома мали. Очекивало се да скуп иницира оспособљавање тима истраживача који би могли да обаве сложене теренске задатке (дијалектолошке и социолингвистичке природе), а који би истовремено радили на другим обли-

цима очувања ромског језика, пре свега у настави. Жеља је била да се на основу радова помогне увођењу ромског језика и културе на академском нивоу у оквиру факултетских наставних планова и програма.

Још један од циљева скупа било је стицање увида у лингвистичка истраживања ромских говора у Србији и мапирање свих варијаната ромских говора уз евентуалну процену броја говорника сваког од њих. Други постављени циљ била је подршка академској настави ромског језика: успостављање консензуса око језичког стандарда, преглед постојећих искустава у настави ромског језика и препоруке за савремену методiku наставе ромског језика као матерњег и нематерњег и, посебно, српског као нематерњег језика репатрираних Рома.

Учесницима скупа биле су предложене следеће оквирне теме: Ромски говори у Србији: дијалектолошки и социолингвистички увиди, Граматички опис ромског језика, Документовање ромских говора у Србији, Лингвистичка виталност ромског језика у Србији, Језичка политика у Србији о ромском језику, Инструменти заштите ромских говора у Србији, Ромски стандардни језик у Србији, Настава ромског језика на свим образовним нивоима, Ромски као нематерњи језик и Ромски језички пејзаж (*linguistic landscape*). А како је увид у стање заштите ромског језика у земљама у региону неопходан да би се боље осветлила ситуација у Србији, на скуп су били позвани и истраживачи из Босне и Херцеговине, Мађарске, Словеније, Хрватске и Црне Горе, уз истраживаче који су омогућили увиде у европске и светске оквире заштите ромског језика.

Зборник радова је уреднички обликован према научним изазовима које су понудили сами радови. У оквиру језичке политике посебно се издвајају радови са још увек нерешеном темом стандардизације ромског језика, уз посебан преглед актуелне језичке политике са акцентом на положај ромског језика у Србији, аутора Горана Башића. Следе радови који се баве очувањем и заштитом ромског језика у земљама у региону (Игора Лакића и Вере Клопчич, донекле и прилог Хедине Тахировић Сијерчић).

Настава ромског језика била је планирана као једна од основних тема: ипак, стањем наставе ромског језика у Србији бави се само коауторски рад Јелене Филиповић и Јулијане Вучо, а студија Масако Ватабе аутоматском језичком обрадом ромске граматике и њеном применом у формалној настави.

У зборнику следи тематски блок радова који се баве анализом садашњег стања у ромолошкој лингвистици у Србији: применом корпусне лингвистике бави се студија Свенке Савић, актуелним теренским истраживањима ромског језика студија Светлане Ћирковић, а стањем у ромолошкој лексикографији студија Љубице Ђурић. Нека конкретна питања лексикографске обрађености ромских модалних

глагола проблематизује прилог Рајка Ђурића. Домену историје ромологије у Србији (са анализираним узорцима говора београдских Рома са краја 19. века) припада студија Биљане Сикимић, а прилог Анамарије Сореску Маринковић из угла антрополошке лингвистике прати феномене употребе ромског језика у литургијској пракси малих верских заједница и тиме анализира звучни ромски језички пејзаж из савремене, неспорно ефемерне перспективе.

Радови који се у коначној форми објављују у зборнику припадају следећим лингвистичким поддисциплинама: језичка политика и заштита језика, методика наставе ромског језика, историја и преглед ромолошке лингвистике у Србији као и лингвистичка антропологија. Тематски блок језичке политике почиње уводним радом Горана Башића о службеној употреби ромског језика у Србији. Неке радове прожима одјек актуелне расправе о различитим задацима ромологије као науке и као примењене дисциплине, односно разматрања о приоритету лингвистичког описа у односу на активности у раду на стандардизацији. У зборник су укључена различита, понекад међусобно супротстављена мишљења о стандардизацији и начинима стандардизације ромског језика као и посебне улоге ромске (а не само ромолошке) академске заједнице у тим процесима.

Осим ових, у савременој ромологији и иначе актуелних тема, око којих ни данас у светској академској заједници нема јединственог става, кроз радове се може сагледати и слика знатно унапредовалог стања у ромологији на некадашњем југословенском простору који, између осталог, одликује пролиферација аматерских лексикографских покушаја, употреба и (зло)употреба лексикографије. О овом феномену посебно реферишу студије Вере Клопчич, Љубице Ђурић, Рајка Ђурића, Свенке Савић, али и других аутора који се ове теме узгредно дотичу, свако на свој начин.

Већина радова у зборнику обухвата по неколико лингвистичких и сродних ромолошких тема, а аутори се често међусобно допуњавају и тематски надовезују: питањима стандардизације ромског језика, свака из свог угла, баве се студије Свенке Савић, Баје Саитовића, Љатифа Демира и Марсела Куртијадеа. Значајне предлоге за рад на корпусу дају Свенка Савић и Светлана Ћирковић. Валоризацијом преводилаштва са ромског и на ромски баве се посебно Свенка Савић и Хедина Тахировић Сијерчић.

Зборник као целина показује и то да је у Србији и у региону стасала нова генерација лингвиста ромолога, способна да се бави ромолошком лингвистиком као универзалном научном дисциплином, која, и када се бави анализом локалног, мора уважавати достигнућа светске науке.

Академик Тибор Варади и др Биљана Сикимић

ПРАВО НА СЛУЖБЕНУ УПОТРЕБУ ЈЕЗИКА НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ – ПЕРСПЕКТИВЕ РОМСКОГ

Горан Башић*

С а ж е т а к . – Службена употреба језика и писама националних мањина у Републици Србији зајамчена је Уставом и уређена законом. Упркос томе што су прописани услови за увођење језика националне мањине у службену употребу „ниски“ (15% припадника националне мањине настањених у јединици локалне самоуправе), ромски није уведен у службену употребу ни у једној локалној самоуправи. Разлози томе су бројни – просторна дисперзираност Рома, етничка мимикрија која је последица дискриминације припадника овог народа и, пре свега осталог, опредељење државе да остваривање права националних мањина услови бројем припадника националне мањине настањених на одређеној територији. То је условило да Роми, упркос томе што су по броју становника друга национална мањина у Србији не испуњавају потребне услове за увођење свог језика у службену употребу. Међутим, проблем је у томе што је у систему заштите права националних мањина у Србији службена употреба језика утемељена као важна полуга очувања националног идентитета и једно од колективних права признатих законом. Поред тога, Законом о заштити права и слобода националних мањина прописано је то да органи власти могу да доносе „прописе, појединачне правне акте и да предузимају мере у циљу обезбеђења пуне и ефективне равноправности између припадника националних мањина и припадника већинске нације“, те да се те мере посебно предузимају ради „поправљања положаја лица која припадају ромској националној мањини“. У свакодневном животу то није случај, афирмативне мере у вези са службеном употребом језика на основу института стечених права омогућене су припадницима одређених националних мањина, али не и Ромима по основу Закона. При томе, чест изговор за неостваривање појединих права признатих Ромима као националној мањини јесте то што њихов језик није стандардизован и није у службеној употреби.

Кључне речи: Роми, ромски, национална мањина

* Институт друштвених наука, Београд

I

Уставом Републике Србије уређује се службена употреба српског језика и ћириличног писма, али се „службена употреба других језика и писама уређује законом, на основу Устава“.¹ Устав детаљно уређује права националних мањина, а чланом 79. јемчи им право на очување посебности које, поред осталог, подразумева: „коришћење свог језика и писма“; „да у срединама где чине значајну популацију, државни органи, организације којима су поверена јавна овлашћења, органи аутономних покрајина и јединица локалне самоуправе воде поступак и на њиховом језику“; „школовање на свом језику у државним установама и установама аутономних покрајина“; „да на своме језику користе своје име и презиме“; „да у срединама где чине значајну популацију, традиционални локални називи, имена улица, насеља и топографске ознаке буду исписане и на њиховом језику“; „потпуно, благовремено и непристрасно обавештавање на свом језику, укључујући и право на изражавање, примање, слање и размену обавештења и идеја“. Пажња коју Устав посвећује заштити права националних мањина кроз језик заснована је на традиционалном, увреженом, мада не апсолутно истинитом схватању, по коме су језик и култура најважније одреднице етничког и националног идентитета.²

У нашем правном систему схватање улоге језика као једног од круцијалних елемената за очување идентитета националне мањине уведено је Законом о заштити права и слобода националних мањина,³ који је претходио Уставу. У члану 2. овог Закона, којим се дефинише појам националне мањине, језик се утврђује као једна од дистинктивних одредница колективног идентитета националних мањина, а у члану 12. утврђено је: „Изражавање, чување, неговање, развијање, преношење и јавно испољавање националне и етничке, културне, верске и језичке посебности као дела традиције грађана, националних мањина и њихових припадника је њихово неотуђиво индивидуално и колективно право.“

Овим Законом прописано је да припадници националних мањина могу слободно да употребљавају свој језик и писмо приватно и јавно,⁴ али и то да јединица локалне самоуправе у којој традиционално живе припадници националних мањина може да уведе њихов језик у служ-

¹ Члан 10. Устава, „Службени гласник РС“, бр. 98/2006.

² Видети: Бугарски 2005 и Бугарски 2010.

³ „Службени лист СРЈ“, бр. 11/2002, „Службени лист“, бр. 1/2003 – Уставна повеља и „Службени гласник РС“ бр. 72/2009 – др. закон и 97/2013 – одлука УС.

⁴ Члан 10. Закона о заштити права и слобода националних мањина.

бену употребу.⁵ Ставом 2. члана 11. прописано је да је јединица локалне самоуправе обавезна да уведе у службену употребу језик националне мањине уколико је последњим пописом становништва утврђено да је на њеном подручју настањено најмање 15% припадника те мањине, а следећим ставом утврђено је и то да ће у јединици локалне самоуправе у којој је језик националне мањине у службеној употреби у тренутку доношења Закона, тај језик остати у службеној употреби без обзира на проценат становништва националне мањине који је настањен у јединици локалне самоуправе. У истом члану уређено је и то шта се подразумева под службеном употребом језика и писма националне мањине,⁶ али и право посланика – припадника националне мањине да се у парламенту обраћају на свом језику уколико заступају националну мањину која у укупном становништву, тада Југославије, а сада Републике Србије, има најмање 2% становника.⁷

Закон о локалној самоуправи одређује да одлуку о увођењу језика националне мањине у службену употребу доноси скупштина локалне самоуправе, односно да се таква одлука потврђује статутом јединице локалне самоуправе.⁸ У правној пракси и друштвеном животу то значи да увођење језика националне мањине у службену употребу у јединици локалне самоуправе зависи од политичке воље одборника који имају могућност и да не изгласају промену статута којом се језик мањине уводи у службену употребу. Дакле, Законом о локалној самоуправи омогућено је одборницима да не примене Закон о службеној употреби језика и писама⁹ којим је прописано да јединица локалне самоуправе може статутом увести језик националне мањине у службену употребу уколико је последњим Пописом становништва утврђено да укупан број становника одређене националне мањине на

⁵ Став 1. члана 11. Закона о заштити права и слобода националних мањина.

⁶ Службена употреба језика националних мањина, према Закону о заштити права и слобода националних мањина, подразумева: „коришћење језика националних мањина у управном и судском поступку и вођење управног поступка и судског поступка на језику националне мањине, употребу језика националне мањине у комуникацији органа са јавним овлашћењима са грађанима; издавање јавних исправа и вођење службених евиденција и збирки личних и података на језицима националних мањина и прихватање тих исправа на тим језицима као пуноважних, употреба језика на гласачким листићима и бирачком материјалу, употреба језика у раду представничких тела“ и исписивање назива јединица локалне самоуправе, насељених места, топонима и улица на језику националне мањине.

⁷ „Дух“ овог члана Закона уврштен је касније у Устав и у Закон о службеној употреби језика и писама.

⁸ Члан 20, тачка 33. Закона о локалној самоуправи („Службени гласник РС“, бр. 129/2007 и 83/2014 – др. закон).

⁹ „Службени гласник РС“, бр. 45/91, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005 – др. закон и 30/2010.

њеној територији износи 15%. У смислу Закона о службеној употреби језика и писама увођење језика националне мањине у службену употребу значи да ће се он службено употребљавати у управном и у судском поступку, у комуникацији грађана са органима који врше јавна овлашћења, приликом издавања личних исправа и вођења евиденција и збирки личних података, приликом остваривања бирачког права и у раду представничких тела. Обавеза је локалне самоуправе у којој је језик националне мањине у службеној употреби да обезбеди да се у складу са традицијом и правописом језика националне мањине испишују и називи јединица локалне самоуправе и насељених места, као и називи тргова, улица и других топонима.¹⁰

Закон о службеној употреби језика и писама прописује да се припадници националних мањина чији број у укупном становништву државе достиже најмање 2% према последњем Попису становништва, могу обратити државним органима на свом језику и да имају право да добију одговор на том језику.¹¹ Ово је важна одредба Закона јер омогућава непосредну комуникацију припадника националних мањина са државним органима. Националним мањинама које не достижу 2% у укупном становништву Србије признато је исто право, али се оно остварује посредно, преко јединице локалне самоуправе у којој је језик националне мањине у службеној употреби.¹² Законом о Народној скупштини прописано је да народни посланик има право да на седници Народне скупштине говори на свом језику и да писане документе подноси у складу са Пословником Народне скупштине на том језику. Уколико народни посланик користи то право било стално, било у посебним случајевима, генерални секретар Народне скупштине је дужан да обезбеди истовремено превођење свог излагања или документа који је поднео.¹³ Овим Законом уређено је и то на који начин се у првостепеном, односно другостепеном парничном, кривичном или другом поступку обезбеђује коришћење језика националне мањине како у органима у којима је језик националне мањине у службеној употреби, тако и на подручјима у којима ови језици нису у службеној употреби.¹⁴ Најзад, прописано је и то да општински органи и организације које врше јавна овлашћења на територији општине у којој је језик националне мањине у службеној употреби воде прописане евиденције и на језику националне мањине, као и то да се на таквим

¹⁰ Ставови 3. и 4. члана 11. Закона о службеној употреби језика и писама.

¹¹ Став 7. члана 11. Закона о службеној употреби језика и писама.

¹² Став 8. члана 11 Закона о службеној употреби језика и писама.

¹³ Ставови 2. и 3. члана 9 Закона о Народној скупштини, „Службени гласник РС“ бр. 9/2010.

¹⁴ Чланови 12–17. Закона о службеној употреби језика и писама.

подручјима сведочанства о стеченом образовању, као и друге јавне исправе од интереса за остваривање права грађана на њихов захтев издају и на језику националне мањине.¹⁵

У службену употребу у аутономној покрајини језик националне мањине уводи се њеним статутом.¹⁶ Чланом 24. Статута АП Војводина у покрајинским органима су у службеној употреби и језици националних мањина – мађарски, словачки, хрватски, румунски и русински. Статутом АП Војводине уређена су питања од значаја за статус и очување идентитета националних мањина – афирмативне мере, самоуправа у области културне аутономије, заступљеност у раду покрајинских органа, а чланом 7. посебно је наглашено да су вишејезичност и вишекултуралност вредности од посебног значаја за Војводину. Најзад, другим ставом члана 6. Статута АП Војводине, који се односи на улогу покрајине у остваривању Уставом зајамчене равноправности, посебно се набрајају националне мањине – Мађари, Словаци, Хрвати, Црногорци, Румуни, Роми, Буњевци, Русини и Македонци, али се то право везује и за припаднике „других бројчано мањих националних мањина“.

Закон о националним саветима националних мањина уређује положај, надлежности, избор и финансирање „мањинских самоуправа“ у области „културне аутономије“ под којом се подразумева заштита и унапређење националног идентитета националне мањине кроз службену употребу језика, културу, образовање и обавештавање на матерњем језику.¹⁷ Националном савету су прописане бројне надлежности, а у вези са службеном употребом језика и писма националне мањине ово тело утврђује традиционалне називе јединица локалне самоуправе, насељених места и других географских назива на језику националне мањине, ако је на подручју јединице локалне самоуправе или насељеног места језик националне мањине у службеној употреби, а називи које је утврдио национални савет постају називи у службеној употреби поред назива на српском језику и објављују се у службеним гласницима Републике Србије или аутономне покрајине. Поред тога, Национални савет националне мањине предлаже надлежном органу истицање назива јединица локалне самоуправе, насељених места и других географских назива на језику националне мањине; предлаже утврђивање језика и писма националне мањине као службеног језика и писма у јединици локалне самоуправе; предлаже промену назива улица, тргова, градских четврти, заселака, других делова насељених места и установа за које

¹⁵ Члан 18. Закона о службеној употреби језика и писама.

¹⁶ Став 5. члана 11. Закона о службеној употреби језика и писама.

¹⁷ „Службени гласник Републике Србије“, бр. 72/2009, 20/2014 – одлука УС и 55/2014.

је утврђено да су од посебног значаја за националну мањину; даје мишљење у поступку утврђивања назива улица, тргова, градских четврти, заселака и других делова насељених места, ако је на подручју јединице локалне самоуправе или насељеног места језик националне мањине у службеној употреби; предлаже надлежном органу вршење надзора над службеном употребом језика и писма националне мањине; предлаже надлежним органима мере и активности за унапређење превођења прописа на језике националних мањина који су у службеној употреби; предузима мере и активности за унапређење службене употребе језика и писма националне мањине и одлучује о другим питањима из ове области која су му поверена законом, актом аутономне покрајине или јединице локалне самоуправе.

II

Остваривање права на службену употребу језика и писма националних мањина у савременом уставноправном систему Србије осмишљено је, са једне стране, као основа очувања националног (етничког) идентитета мањина, а са друге стране, одређено је да се остварење тог циља условљава „потребним“ бројем припадника националне мањине на одређеној територији. Оваква узрочно-последична веза између броја припадника националне мањине и заштите права на очување националног идентитета као колективног права, није добро осмишљено јер постоје мањине попут Рома, које су бројне, али су толико дисперзиране да ни у једној јединици локалне самоуправе, нити на територији аутономне покрајине, не досежу прописан цензус за увођење језика у службену употребу. Слабости оваквог приступа мултиетничности су бројне и о томе ће бити речи у овом раду, али ћу на овом месту поменути две чињенице које указују на то да Ромима, упркос томе што су им посвећене посебне стратегије „унапређење положаја“ и „социјалног укључивања“, не погодује остваривање права засновано на броју припадника. Прво, с обзиром на то да је Рома више од 2% у укупном становништву Србије, ромски посланици, када би их било у Народној скупштини, могли би да се обраћају на свом језику, друго, како их је више од 2% у укупном становништву земље, Роми имају право да се обраћају државним органима и да од њих добијају одговоре на ромском, али то право не могу да остваре јер у државној управи не постоје преводиоци који би у смислу закона поступили по допису написаном на ромском. Све описано подсећа на стих „ех да имам к’о што немам“ који је био препознатљив мотив филма „Gypsy magic“ македонског филмског редитеља Столета Попова.

У Србији је, према Попису становништва из 2011. године,¹⁸ живело 147.604 грађана ромске националности. Изражено у процентима укупан број Рома износио је 2,05% у укупном становништву Србије. Бројнији од ромског становништва су већински Срби и припадници мађарске националне мањине. Роми настањују 162 локалне самоуправе и градске општине, а најбројнија ромска заједница је у Београду где их је пописано 27.352 или 1,6%,¹⁹ а у значајнијем броју живе и у градовима Ниш 6.996 (2,96%), Враће 4.654 (5,57%), Нови Сад 3.636 (1,06%), Пожаревац 3.868 (5,13%). Процент Рома је највиши у општинама Бојник – 14,85% (1.694), Сурдулица 12,95% – (2.613), Бела Паланка – 11,69% (1.418), Житорађа – 8,35% (1.366), Владичин Хан – 7,20, Дољевац – 6,6% (1.218), Бујановац – 25,33% (4.576),²⁰ а у осталим локалним самоуправама их је испод 5%.

Већина Рома у Србији, њих 98.872, изјаснило се да им је ромски матерњи језик. Међутим, 43.926 Рома се изјаснило да им је матерњи језик српски, 1.393 да је то албански, а 1.308 да је румунски. Најзад, 912 грађана ромске националности изјаснило се да им је мађарски матерњи језик.²¹

Органи јавне власти приликом креирања јавних политика и доношења одлука користе податке званичне статистике, односно податке о становништву утврђене пописом становништва. То је легитиман начин доношења одлука, али када је реч о одлукама које се доносе у вези са унапређењем положаја Рома требало би да се води рачуна о томе да су припадници ове националне мањине дуготрајно изложени вишеструкој дискриминацији и да због тога прибегавају прикривању етничког и језичког идентитета у културама и језицима етничких група у чијем окружењу живе. О проблемима етничке мимикрије Рома и проблемима у вези са прикупљањем података о њиховом тачном броју у државама југоисточне и централне Европе постоји бројна литература из које, упркос различитим теоријским и

¹⁸ *Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. у Републици Србији, Становништво, Национална припадност*, Републички завод за статистику, Београд, 2012. стр. 21.

¹⁹ Град Београд се састоји од 17 градских општина, а Роми су најбројнији у Земуну 5.599 (3,33%) и на Палилули 3.897 (2,5%).

²⁰ Висок проценат ромског становништва у општини Бујановац последица је тога што је већина бројног албанског становништва бојкотовала Попис становништва 2011. године. Према резултатима Пописа из 2002. године на којем су учествовали припадници свих етничких заједница у Бујановцу, у овој општини је живело 8,9%, односно 3.867 Рома (*Коначни резултати Пописа 2002, Становништво према националној или етничкој припадности и према полу и старости у РС, по општинама*, Саопштење бр. 295, Републички завод за статистику, Београд, 2002).

²¹ *Становништво према националној припадности и матерњем језику по регионима, Попис становништва 2012*, Републички завод за статистику, 2012.

дисциплинарним разликама, можемо закључити да је у свим државама на поменутом подручју број Рома већи од броја утврђених пописима становништва.²² У вези са статистичким подацима о броју Рома и остваривању права на основу званичног броја, упућене су бројне препоруке међународних организација.²³

Када је реч о Србији, многи показатељи указују на то да је број Рома већи од пописаног. Према истраживању *Ромска насеља, услови живота и могућности интеграције Рома у Србији* (Јакшић/Башић 2005) њихов број је 247.591, а према извештају Министарства здравља Владе РС о раду „здравствених медијаторки“ у 75 локалних самоуправа до 2014. године остварено је 37.502 првих посета „ромским“ породицима у којима је евидентирано 140.408 мушкараца, жена и деце.²⁴ Представници Националног савета ромске националне мањине често упозоравају на то да је број Рома у Србији барем четири пута већи од пописаног.

С намером скрећем пажњу како на податке званичне статистике о броју Рома у Србији, тако и на процене о томе, јер је питање пуне заштите и унапређења националног, културног и језичког идентитета у правном вакууму који је настао због опредељења да се остваривање појединих права националних мањина условљава њиховим бројем на одређеној територији.

Јасно је да се у вези са тим издваја неколико равни проблема. Први је то да, као што је поменуто, постоји оправдана претпоставка да је број Рома већи од званичног. Разлог због кога се Роми утапају у суседне етничке идентитете јесте дискриминација. Настојећи да избегну њене последице и отворе „мала“ врата друштвене проходности, Роми затварају „велику“ капију националне промоције.

Други проблем се односи на то да Роми упркос томе што су по званичној статистици друга по бројности национална мањина у Србији ни у једној јединици локалне самоуправе не представљају 15% становништва потребних за остваривање права на службену употребу језика, а самим тим и других права условљених претходним увођењем мањинског језика у службену употребу. Примера ради, Извршно веће АП Војводине је, након што је основало заводе за културу Мађара, Словака, Румуна, Русина и Хрвата²⁵, донело Одлуку о утврђивању услова за оснивање установа за културу националних

²² Видети: Druker 1997: 22–23; Friedman 2007: 67.

²³ ECRI General Policy Recommendation No. 13 on Combating Anti-Gypsism and Discrimination Against Roma, 4. June, 2011; Patric Simon, „Ethnic“ statistics and data protection in the CoE countries, ECRI, 2007.

²⁴ <http://www.zdravlje.gov.rs/showpage.php?id=73>.

²⁵ „Службени лист АП Војводина“, бр. 7/2008.

мањина чији је оснивач АП Војводина²⁶ у којој је прописано да је услов за оснивање ове установе то да је језик националне мањине чија се установа оснива у службеној употреби на територији АП Војводина.²⁷ Национални савет националне мањине може самостално основати Завод за културу, али његов статус је знатно другачији од завода основаног у сарадњи са АП Војводина.

Овим се проблем институционалне неравноправности ромске националне мањине не окончава јер финансирање делатности Националног савета зависи од критеријума који су у великој мери засновани на остваривању права на службену употребу језика. Наиме, највећи део средстава за рад и делатности мањинских самоуправа обезбеђују се из Републичког²⁸ и Покрајинског²⁹ буџета.

Примера ради, према Уредби на основу које се врши расподела средстава из Буџета РС 30% укупних средстава распоређује се подједнако на све регистроване националне савете, а преосталих 70% средстава распоређује се тако да се половина остатка средстава распоређује националним саветима, сразмерно процентуалној заступљености припадника националне мањине коју национални савет представља у односу на укупан број припадника националних мањина које имају регистрован национални савет. Број припадника националне мањине утврђује се према резултатима последњег пописа становништва. Друга половина остатка средстава распоређује се на четири једнака дела за делатности у области културе, образовања, обавештавања и службене употребе језика у складу са системом бодовања. Бодови су утврђени истом Уредбом, а већина их је одређена остваривањем права на службену употребу језика и писама. Примера ради, поменути Завод за културу носи 50 бодова, потом, 50 бодова се додељује за сваку локалну самоуправу у којој постоји установа у којој је језик националне мањине у службеној употреби. Бодови од 10 до 20, додељују се и за број одељења на свим нивоима образовања за наставу на мањинском језику и за наставу предмета Матерњи језик са елементима националне културе.

Број припадника националне мањине је важан и приликом одобравања средстава националним саветима на основу Одлуке Скупштине АП Војводина. Наиме, право на доделу средстава имају регистровани национални савети са седиштем на територији Аутономне покрајине Војводине уколико: а) број припадника националне мањине коју они представљају на територији АП Војводине, чини

²⁶ „Службени лист АП Војводина“, бр. 14/2008.

²⁷ Члан 2., алинеја 2. Одлуке о утврђивању услова за оснивање установа за културу националних мањина чији је оснивач АП Војводина.

²⁸ Уредба о поступку расподеле средстава из Буџета РС за финансирање рада националних савета националних мањина, „Службени гласник РС“, бр. 95/2010 и 33/2010.

²⁹ Покрајинска скупштинска одлука.

више од половине укупног броја припадника те националне мањине у Републици Србији; б) је број припадника националне мањине коју они представљају на територији АП Војводине већи од 10.000, према званичним подацима Републичког завода за статистику, на основу последњег пописа становништва. Национални савети који имају седиште на територији Војводине, али не испуњавају поменуте услове за доделу средстава имају право на доделу средстава у висини од по највише 1% утврђених буџетских средстава. Средства се додељују на основу система бодовања, на сличан начин како се то чини и приликом одређивања средстава из државног буџета.

У АП Војводина, према последњем Попису становништва, настањено је 42.391 Рома, од којих 26.790 говори ромски као први језик, али ни у једној локалној самоуправи немају потребних 15% у делу становништва на основу којих се омогућава спровођење признатих права и обезбеђује правичније финансирање.

У службеној употреби у АП Војводина су мађарски у 31 локалној самоуправи, словачки у 13 локалних самоуправа, румунски у 10 локалних самоуправа, русински у шест локалних самоуправа, хрватски у четири, македонски у две, а црногорски, бугарски и чешки у по једној локалној самоуправи. У централном делу Србије у службеној употреби су и албански, босански у четири и бугарски у две до три локалне самоуправе.

Са становишта остваривања права, односно заштите етно-културног идентитета националне мањине, примењене су афирмативне мере када је реч о службеној употреби језика и писма у локалној самоуправи. У општини Бела Црква, живи 1.101 или 6,3% припадника румунске националне мањине, 425 или 2,4% припадника мађарске националне мањине, 814 или 4,6% Чеха и у службеној употреби су њихови језици и писма. Рома у општини Бела Црква је 619 или 3,5% али њихов језик није у службеној употреби. Слично је и у другим локалним самоуправама, примера ради у Вршцу Мађари чине 4,3% становништва и мађарски је у службеној употреби, Рома је 2,6% али њихов језик није у службеној употреби.

На овом месту се отвара трећи проблем у вези са приступом Рома правима која су од значаја за очување и унапређење националног идентитета – осмишљавање и примена афирмативних мера. У поменутим локалним самоуправама, а то нису усамљени случајеви, афирмативне мере су очигледно примењене. Претпостављам да нема докумената у којима су објашњене мере афирмативне акције у локалним самоуправама, али правни основ за њихово предузимање је јасан – традиционална настањеност припадника националне мањине у локалној самоуправи и институт стечених права. Применом истих принципа, у истом правном систему, ромски језик би се могао уве-

сти барем у неколико локалних самоуправа у АП Војводини, али и у другим деловима Србије – Бојнику, Бујановцу, Врању где су Роми фактички бројни и где јесу традиционално становништво, штавише, чија је култура постала део регионалног идентитета.

У вези са применом афирмативних мера требало би указати и на праксу у АП Војводини да се органима и организацијама у којима је језик националне мањине у службеној употреби одобравају додатна средства.³⁰ Према Покрајинској одлуци средства се додељују органима јединица локалне самоуправе на територији Војводине у којима је у статутима утврђена службена употреба језика и писма за различите намене унапређења права на службену употребу језика и писма.

Институт заштите стечених права на основу којих су језици у службеној употреби на територији АП Војводине упориште има у члану 8. Закона о заштити права и слобода националних мањина. Традиционална настањеност националне мањине на одређеној територији као основ за признавање службене употребе језика заснована је на дефиницији појма „регионални или мањински језици“ садржане у Европској повељи о регионалним или мањинским језицима³¹ под којим се подразумева да је реч о језицима који су „традиционално у употреби на одређеној територији једне државе од стране држављана те државе који чине бројчано мању групу од остатка становништва те државе и који су различити од званичног језика те државе“. Под територијом, у смислу Повеље, подразумева се географска област у којој су мањински или регионални језици средство изражавања одређеног броја људи, чиме се оправдавају предвиђене мере заштите и унапређења.

Ратификујући Повељу, Савезна Република Југославија, чији је Република Србија правни сукцесор, дала је изјаву да ће у складу са чланом 2. ставом 2. Повеље примењивати за десет језика којим говоре националне мањине у Србији, међу којима је и ромски, бројне мере заштите. Међутим, у вези са применом Повеље, а посебно има смисла у вези са ромским језиком, у члану 7. се, поред осталог, државама указује на то да своју политику, законодавство и праксу граде тако да регионалне или мањинске језике признају као израз културног богатства; „да уклоне било које неоправдано угрожавања, искључивања, ограничавања или неповољан третман који би се односио на употребу регионалног или мањинског језика и који би имао циљ да обесхрабри или доведе у питање његово одржавање и развој. Усвајање посебних

³⁰ Покрајинска скупштинска одлука о додели буџетских средстава органима и организацијама у чијем раду су у службеној употреби језици и писма националних мањина од 8. априла 2015.

³¹ Закон о ратификацији Европске повеље о регионалним или мањинским језицима, „Службени лист СЦГ – Међународни уговори“, бр. 18/2005.

мера у корист регионалних или мањинских језика, које би имале за циљ унапређење једнакости између оних који користе ове језике и остатка становништва или које узимају у обзир њихове специфичне услове, не може се сматрати актом дискриминације...“ и најзад, „да приликом одређивања своје политике у односу на регионалне или мањинске језике узимају у обзир потребе и жеље оних група становништва које користе те језике“.

Дакле, постоји шири правни основ за осмишљавање афирмативних мера у вези са службеном употребом ромског и доследна примена члана 7. Повеље требало би да значи прописивање тих мера. Сврха ових мера је у томе да се обезбеде равноправни услови Ромима да штите и унапређују национални и језички идентитет, да се омогући Националном савету ромске националне мањине да остварује надлежности прописане Законом. Да би се то обезбедило потребно је да се „циљаним афирмативним мерама стварају како правичнији услови у којима се припадницима ових друштвених група гарантују одређене олакшице приликом остваривања права која су од значаја како за отклањање дуготрајних неповољних животних услова и дискриминације“, тако и оних која омогућавају пуну заштиту идентитета (Башић 2014: 13).

Четврти проблем у вези са пуним остваривањем Уставом признатог права на очување и заштиту националног идентитета односи се на схватање шта је то ромски језик и да ли је могућа стандардизација ромских дијалеката. О овим питањима постоји бројна литература и уколико се упореде научни радови с краја осамдесетих година прошлог века са савременом литературом, лако је уочити да је процес стандардизације одмакао, да није довршен као што нису довршене ни стандардизације многих других језика. Међутим, неспорно је да је кроз процес стандардизације оснажена језичка кохезија и подстакнут процес изградње националног идентитета Рома. Примедбе да није могуће обезбедити одговарајуће образовање на ромском или да ромски језик не може бити у службеној употреби због тога што није стандардизован су неосноване, између осталог и због тога што сам процес стандардизације зависи од тога колико се штите и остварују језичка и културна права Рома. Иако овај процес наилази на озбиљне препреке постоје и чврста упоришта развоја ромског језика: установљен је лекторат за ромски језик на Филолошком факултету Универзитета у Београду,³² у основним школама све је више ученика који похађају

³² На иницијативу Центра за истраживање етницитета, Наставно-научно веће Филолошког факултета Универзитета у Београду је Одлуком од 15. априла 2015. године уврстило наставу ромског језика у програм основних академских студија. Факултет је одлучио и то да се у оквиру Центра за стручно усавршавање и евалуацију организује курс ромског језика, чиме је омогућено да дипломирани наставници стекну потврде о

претмет Ромски језик са елементима националне културе, најзад, Национални савет ромске националне мањине Србије, као легитимни носилац права на самоуправу у области образовања и службене употребе језика, у складу са чл. 2. и 10. Закона о националним саветима националних мањина донео је одлуку о стандардизацији ромског језика.³³ На овај начин, питање стандардизације, које међу лингвистима ромског порекла (Ђурић 2012; Courthiade 1989) није од значаја за признавање језика, све мање оптерећује организовање образовања на ромском и развој књижевног језика Рома. Разлике међу ромским дијалектима никада нису биле препрека за остваривање права на образовања на ромском, али непостојање књижевног језика јесте било изговор да се оно не спроведе.

Сажимање поменутих проблема наводи на закључак да њихово решење зависи како од ширег приступа друштвеног укључивања (интеграције) Рома, тако и од расплета Гордијевог чвора у вези са политиком мултикултуралности у Републици Србији.

III

Заштиту етно-културног и језичког идентитета Рома требало би сагледавати у вези са програмима њихове социјалне инклузије (интеграције). О томе сам писао у чланку *Социјална интеграција Рома и промене етнокултурног идентитета* (Башић 2012) у којем сам указао на то да се програмима планске социјално-економске интеграције може изазвати и асимилација Рома и да би због тога социјалне, економске, образовне и антидискриминационе мере требало спроводити у сагласју са мерама који гарантују очување и унапређење њиховог националног и језичког идентитета. Да би се то и догодило потребно је да државе које спроведе мере интеграције и Европска комисија која их подстиче осмисле прагматичне и одрживе програме у којима су обједињене мере социјално-економске интеграције (инклузије) и заштите етно-културног и језичког идентитета Рома. За то постоје одговарајући инструменти попут документа Савета Европе: Оквирна конвенција за заштиту националних мањина и Европска повеља о регионалним или мањинским језицима и инструмената Европске

знању ромског језика и укључе се у редовну наставу у основним и средњим школама у којима се предаје предмет Ромски језик са елементима националне културе. Овим одлукама створени су услови за развој и стандардизацију ромског језика, очување културног идентитета Рома и квалитетније образовање ученика ромске националности.

³³ На седници Националног савета ромске националне мањине одржане 25. септембра 2013. године Национални савет је донео Одлуку о стандардизацији ромског језика („Службени гласник РС”, број 27 од 7. марта 2014).

комисије: Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions (2010); Council Recommendation on Effective Integration Measures in the Member States (2013) и други документи. Међутим, ни у извештају Европске комисије о мерама интеграције Рома у државама чланицама у 2016. години, нити у претходним сличним извештајима, не види се холистички приступ у вези са мерама унапређења положаја Рома, штавише у приоритетима за наредни период не спомиње се веза између мера интеграције (инклузије) и мера којима се обезбеђује очување идентитета.³⁴

У Републици Србији, упркос томе што природа мултиетничности захтева интеракцију међу етничким заједницама, развијен је сегрегативни тип мултикултуралности којем су примордијалним обележјима етничитета омеђене границе како између већинских Срба и мањина, тако и међу мањинама међусобно. Такво друштвено стање је делимично последица етничких сукоба у региону током деведесетих година прошлог века и највише – савремене политике мултикултуралности која почива на договорима политичких елита бројних, територијално хомогено настањених и политички добро организованих националних мањина са политичким странкама које у одређеном тренутку имају легитимизовану политичку моћ (уп. Башић 2006; 2015). Сегрегативни модел мултикултуралности се очитује у одрживој етничкој дистанци „свих етничких група према свим етничким групама“ и израженој социјалној дистанци „свих етничких група“ према Ромима (Башић 2010).

У таквим друштвеним и политичким приликама Роми немају велике шансе да делотворно заштите и очувају свој културни, етнички, језички идентитет. За остварење националног програма потребни су људи који припадају елити знања и који су спремни да на политичку агенду поставе питања од круцијалног значаја за очување идентитета Рома: елиминисање структурног сиромаштва, борба против дискриминације, активно укључивање Рома у друштвене промене и успостављање јасно организоване, делотворне и припадницима националних мањина блиске мањинске самоуправе. Тај процес захтева синхронизовану политичку акцију унутар ромског покрета у Србији, али и солидарност и институционалну и друштвену подршку (Башић 2010).

Упечатљив знак такве подршке било би опредељење државе да створи услове за одрживу интегративну (интеркултурну) политику мултикултуралности у којој је акценат политичке акције усмерен ка друштвеној кохезији, поверењу и солидарности етно-културних група. У таквом друштвеном хабитусу биле би излишне расправе о

³⁴ *Effective Roma integration measures in the member states* 2016, COM (2016) 424, 27 June 2016.

условима заштите језика, обичаја, културе Рома. Они би постојали као друштвена вредност. Да би се то остварило потребно је објективно сагледавање политике мултикултуралности у Србији и утврђивање њених реалних друштвених резултата. Многе државе у Европи, које нису имале пренормиране системе заштите права националних мањина, а које су оствариле резултате у вези са заштитом права аутохтоних мањина, суочене су са проблемима изазваним миграцијама различите врсте и заштитом права алохтоних мањина, раскинуле су са неуспешним политикама мултикултуралности и трагају за моделом одрживе интеграције. Остаје да се види какве ће политике мултикултуралности развијати европске државе у условима ревитализације идеје да се етничке, религијске, језичке посебности најефикасније штите у назору грађанске равноправности и строге поделе јавне и приватне сфере. Независно од тих решења Република Србија би требало, прихватајући „европске вредности“, да осмисли политику мултикултуралности у којој ће свакој мањини, а посебно онима које су због свог неповољног положаја посебно осетљиве на процес асимилације, обезбедити како услове за очување језика, културе, обичаја, тако и несметано укључивање у друштвени и политички живот.

Када је реч о службеној употреби језика и писама, она не би смела да, по сваку цену, буде услов политике мултикултуралности. Штавише, у постојећем систему заштите права националних мањина инсистирање на признавању службене употребе језика као централног стуба културне аутономије мањина погодовало је етничкој сегрегацији. Речено је да је финансирање мањинских самоуправа повољније уколико је број јединица локалних самоуправа у којима је језик националне мањине у службеној употреби већи. По правилу, у локалним самоуправама у којима претежно становништво чине припадници националних мањина образовање је организовано на њиховим језицима, а учење наставе српског је такво да не обезбеђује ученицима по окончању основне или средње школе друштвену интеграцију. Овим је грађанима Србије, под плаштом имплементације „европских стандарда“ заштите националних мањина, ускраћено да животне планове равноправно граде на целој територији земље. Најчешће, упућени су претежно на сународнике, школују се у земљама порекла, а све чешће у њима или у државама у Унији граде животне планове. Мислим да признавање права на службену употребу језика и писама, онако како је остварено у Републици Србији, погодује друштвеној сегрегацији и подстиче миграције припадника националних мањина ка матичним државама, што поред осталог не одговара суштини заштите националних мањина и њихових језика „стандардизованих“ у Оквирној конвенцији за заштиту националних мањина и Европској повељи о регионалним и мањинским језицима.

Када је реч о Ромима, заштита језичког идентитета би требало да се односи на образовање на свим нивоима на ромском, право грађана ромског порекла да се судовима и органима јавне администрације обраћају на свом језику, да имају одговарајуће информисање и културни живот на ромском. О остваривању ових права стара се и Национални савет ромске националне мањине који „одлучује“ или „учествује у одлучивању“ у вези са питањима културне аутономије. Међутим, у свакодневном животу образовање на ромском остварује се уз пуно тешкоћа. Према подацима добијеним из Министарства просвете, науке и технолошког развоја школске 2014/15. године, предмет „Ромски са елементима националне културе“ похађало је 978 ученика у тридесет девет школа, претежно на територији Војводине. Следеће, ромски, као што је већ описано, није у службеној употреби и грађани ромске националности не могу да се обраћају органима јавне власти на свом језику, нити им је омогућено да свој језик користе у судовима. Најзад, концепт заштите материјалне и нематеријалне културе и унапређења културног стваралаштва је архаичан и заснован је на очувању фолклора и конзервацији баштине Рома у стереотипним уметничким формама, најчешће музици. Ситуација је нешто боља у вези са информисањем на ромском – на Јавном сервису Војводине деценијама се емитују емисије на ромском, а на Радио Београду, ромска редакција свакодневно емитује програм на ромском и српском, Национални савет националне мањине повремено објављује лист на ромском, а захваљујући приватним, комерцијалним иницијативама постоји више локалних телевизијских и радијских станица које емитују програм и на ромском.

С обзиром на то да су Роми традиционална мањина, да имају чврсту везу са државом и да њени припадници исказују вољу да се старају о свом националном идентитету и у вези са тим су изабрали мањинску самоуправу, постојећи резултати у вези са заштитом језика Рома нису довољни, а активности које се предузимају нису охрабрујуће. Установљавање лектората на Филолошком факултету Универзитета у Београду јесте језгро развоја књижевног језика и подстицај за постепено стварање „елите знања“, али уколико се узме у обзир чињеница да је за остваривање иницијативе за његово установљавање било потребно четврт века; да је упркос томе што је у сваком извештају о образовању Рома у последње три деценије утврђена потреба за школовањем наставника који би децу подучавали на ромском, њихов број минималан; да је дискриминација ученика ромске националности и даље изражена; да се не подстиче савремено културно стваралаштво код Рома и, најзад, да не постоје институционалне претпоставке за увођење ромског у службену употребу, перспективе за очување овог језика и даље треба тражити *само* у ромској заједници.

Проблем у вези са тим је што се у том случају језик и савремена култура Рома развијају у „култури гета“ која има своју логику, неписана правила и обичаје. Постојећа политика мултикултуралности не погудује очувању и унапређењу идентитета Рома јер генерише два доминантна модела понашања: *сегрегацију* која значи јасну дистинкцију између Рома и „гаца“ и *асимилацију* која подразумева да је излазак изван границе групног идентитета најбезболнији уз помоћ стратегије „одрицања“ од примарног етно-културног идентитета. Постоји и трећи начин – *инсистирања на признавању ромског идентитета* без обзира на предрасуде околине и могућу дискриминацију. Формално одређење за трећи модел није довољно, његова смислена примена подразумева суштинско прихватање ромског језика, Рома и „ромства“ равноправним.

ЛИТЕРАТУРА

- Башић, Горан. *Искушења демократије у мултиетничким друштвима*, Београд: Центар за истраживање етничитета, 2006.
- Башић, Горан. *Од сегрегативне ка интегративној политици мултикултуралности*, Београд: Центар за истраживање етничитета, 2015.
- Башић, Горан. *Политичка акција, ромски покрет и промене*, Београд: Чигоја штампа, 2010.
- Башић, Горан. „Сиромаштво Рома и афирмативне мере“, *Прилози Стратегији унапређења положаја Рома* (Т. Варади, Д. Б. Ђорђевић, Г. Башић, ур.), Београд: САНУ, Заштитник грађана, 2014, 9–26.
- Башић, Горан. „Социјална интеграција Рома и промене етнокултурног идентитета“, *Промене идентитета, културе и језика Рома у условима планске социјално економске интеграције* (Горан Башић и Тибор Варади, ур.), Београд: САНУ, Научни скупови, Књига СХХХХХХХ, Одељење друштвених наука, Књига 33, 2012, 153–175.
- Бугарски, Ранко. *Језик и култура*, Београд: ХХ век, 2005.
- Бугарски, Ранко. *Језик и идентитет*, Београд: ХХ век, 2010.
- Ђурић, Рајко. *Стандардизација ромског језика*, Сарајево: Удружење Кали Сара, 2012.
- Јакшић, Божидар; Башић, Горан. *Уметност преживљавања, где и као живе Роми у Србији*, Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију, 2005.
- Тодоровић, Драган. *Друштвена удаљеност од Рома (Етничко-религијски оквир)*, Ниш и Нови Сад: Филозофски факултет у Нишу и Stylos, 2007.
- Courthiade, Marcel. « La langue Romani (Tsigane): évolution, standardisation, unification, réforme », *Language Reform, History and Future*, Vol. IV, sd. Istvan Fodor & Claude Hagège, Hamburg, 1989, 87–110.
- Druker, Jeremy. “Present but Unaccounted for: How Many Roma Live in Central and Eastern Europe? It Depends on Whom You Ask”, *Transitions* 4/4, 1997.
- Friedman, Eben. “The politics of the census: of Gypsies, Roma, and Egyptians”, *The Anthropology of East Europe Review* 25/2, 2007, 67–77.

Goran Bašić

THE RIGHT TO OFFICIAL USE OF LANGUAGES OF NATIONAL MINORITIES
IN THE REPUBLIC OF SERBIA – PROSPECTS OF ROMANI

S u m m a r y

The official use of languages of national minorities in the Republic of Serbia is guaranteed by the Constitution and regulated by law. Despite the fact that the requirements for introducing the language of a national minority into official use are “low” (members of a national minority making up 15% of the permanent resident population of a unit of local self-government), Romani has not been introduced into official use in any of the local self-governments. The reasons for this are numerous: the dispersed distribution of the Roma population, ethnic mimicry resulting from discrimination against them and, most of all, the state’s opting to condition the exercise of national minority rights upon the number of a national minority members residing in a given territorial jurisdiction. As a result, the Roma, despite being the second largest national minority in Serbia, do not fulfil the necessary conditions for their language to be introduced into official use. The problem, however, is that the official use of languages in Serbia’s system of national minority rights protection is framed as an important instrument of national identity preservation and one of the collective rights recognized by law. In addition, under the Law on the Protection of the Rights and Freedoms of National Minorities, the responsible authorities may pass “regulations and individual legal acts and take measures to ensure full and effective equality between the members of national minorities and the members of the majority nation”. Moreover, under this Law, such measures are to be taken in particular with a view to “improving the position of persons belonging to the Roma national minority”. This is not the case in everyday life, though. Affirmative measures concerning the official use of language are implemented for some national minorities on the basis of the institution of acquired rights, but not for the Roma on grounds of the Law. A frequent excuse for impeding the exercise of some rights recognized to the Roma as a national minority is that their language has not been standardized and that it is not in official use.

Key words: Roma, Romani, national minority